

Přednáška - Evropské krajkářství

Rusko

- nejstarší doklady o jejich dovozu roku 1565 (agenti anglicko-ruské obchodní společnosti měli obstarat do Ruska „stříbrné krajky“). V účtech Borise Godunova roku 1589 - oděv ozdobený krajkou pletenou ze zlata a stříbra. V popise oděvu cara Ivana Hrozného z roku 1590 - „německá krajka“ zlatá.

- na konci 16. 0a v 17. století - dovoz pouze zlaté a stříbrné krajky přes přístav v Archandělsku. Cena krajky se odvíjela od ceny materiálu a ne od provedení a dekoru. Proto se možná do Ruska dovážely nejprve krajky z dražších materiálů (stříbro a zlato) a ne krajky s nákladnými dekory. Dováželi spíše běžnou produkci bez výrazných vzorů.

- hlavním materiálem v 17. století - předená hedvábná nit obmotaná tenoučkými plátky drahocenného stříbrného nebo zlatého materiálu.

- první doložená dílna na výrobu krajky - v Moskvě na tzv. Masterskoj palatě a sloužila výhradně pro potřeby carského dvora. Roku 1625 zde pracovalo 10 krajkářek. Krajky z tohoto období uchovávané v moskevském Kremlu – datovány rokem 1670.

- v 17. století - krajky rostlinným ornament, trojlístek, rozmanité květy, květy ve váze.

- v 18. století rozkvět - car Petr I. Veliký (1682–1725) programově měnil tradiční ruskou společnost s cílem přiblížit ji evropskému stylu života a zároveň se snažil o formální rozčlenění ruské společnosti – vydával nařízení (1699 až 1718) předepisující oděv pro šlechtu, pro bohaté kupce a oděv národní – pro obyčejné lidi. V oděvu šlechty se měla nadále uplatnit kovová krajka a v oděvu prostých lidí - v oděvu lidovém (národním) se měla uplatňovat krajka levnější – lněná a hedvábná.

- v polovině 18. století se do krajek dostává používání barevných nití – modrých a zelených, které se přidávaly do stříbrných krajek pro lepší vzhled. Přesto odbyt postupně klesá a stříbrné nitě se postupně nahrazují levnějšími postříbřenými (měděné a jiné). Důvodem menšího zájmu o dražší krajky byl také fakt rozšíření krajek i do lidového oděvu. Postupně jsou kovové krajky vytlačeny a nahrazeny krajkami z hedvábí, lnu a bavlny (od konce 18. století).

- v 18. století měli někteří šlechtici mezi svými služebníky i krajkářky. Práci v dílnách a ve venkovských centrech řídila starší a zkušená žena, která ovládala techniku a znala příslušné vzory. Tyto ženy se často stěhovali z jedné do druhé dílny.

Hlavní střediska výroby kovových krajek v 1/2 19. stol. - jižně od Moskvy (Podolská gubernie). Zájem o kovové krajky vytrval asi až do poloviny 19. století. Bílá, černá a barevná krajka z lnu a hedvábí se objevuje od 18. stol. Objevuje se spíše v menších městech, kde ji zhotovují ženy a dívky pro vlastní potřebu. Z těchto krajek se následně vyvine tradiční ruská krajka.

V 19. století se krajkářství stává na venkově běžnou prací a mnohde je součástí roboty poddaných žen. Ve specializovaných dílnách ženy dokonce dostávaly i mzdu.

První krajkářské manufaktury vznikly až v 19. století – největší byla v Mocenském újezdě v držení statkářky Protasové. Pracovalo zde přes 1200 krajkářek na herdulích dovezených z Francie a Belgie. Příze se dovážela z Anglie a vzory přejali také z ciziny. Výrobky se dovážely na dvůr cara, do Anglie a na dvůr tureckého sultána. Zhotovovala se zde především krajky typu valenciens a malin – oblíbené v té době.

Další manufaktura z poloviny 19. století – Slepcevova ve vsi Berezovka v Saratovské gubernii. Koptěvova v Simbirské gubernii – obě pracovaly s dováženou přízí a měly okolo 40

krajkářek. Tyto krajky se v obchodech v Moskvě a Petrohradě prodávaly jako dovážené krajky.

Oblíbeným typem krajky v Rusku v 1. pol. 19. stol. se stala blonde – mnohde se toto slovo stalo synonymem pro krajku. V 19. stol. už mizí barevnost z krajek a objevují se více krajky bílé nebo pouze dvoubarevné. Typickým motivem tohoto období jsou ptáci, pávi, v kompozicích se stromy, a někdy též dvouhlavá orlice. tyto motivy jsou oproti 18. století geometrické. Užívají se také figurální motivy a medailony.

Po zrušení nevolnictví v Rusku (roku 1861) se krajkářství věnuje mnoho žen – na konci 19. století se odhaduje počet krajkářek na 20 000. Po zrušení nevolnictví také padají různá omezení oděvu lidí – oděvy se začínají více zdobit, také krajkou. Na lidovém oděvu se krajka uplatňuje na čepcích, lemy oděvů, krajkové šátky, šály. Motivy podléhaly ruské módě a vlivu tzv. narodnictví . což byl proud podobný našemu svérázu. jako typická ruská krajka byla propagována krajka tv. michajlovská.

Ruské krajky s národními motivy (práci a stromy) se od 70 let 19. století staly módními v západní Evropě – začaly se tam ve velkém vyvážet. Poprvé byly vystaveny na světové výstavě v Vídní roku 1873 kde sklidily velký úspěch – záhy začaly tyto krajky napodobovat některé francouzské podniky. Zájem byl veliký ale Rusko jej nedokázalo plně uspokojit – nezvýšila se nikterak výrazně produkce krajek.

Ještě na počátku 20. století byl prodej výrobků venkovských krajkářek organizován systémem nabídky obchodníků, nikoliv tedy nákladnickým systémem jaký se vyvinul u nás již v 18. století. krajkářky upalčikovaly nějaký kus, které si myslely že by se mohl prodat a pak s ním buď manžel odnesl do města na trh nebo práci z celé vesnice vzala jedna krajkářka a odnesla je do města. To vedlo k tomu, že se krajky prodávaly za nízké ceny. V krajkářských střediscích, proto vznikly specializované trhy, kde bylo možné krajky nabízet, tam se skupovali obchodníci a nabízeli velkoobchodníkům. Dnes se těžko určuje odkud krajky vlastně pocházely. Mezi nejvýraznější krajkářská centra v 19. století patřily gubernie: Tverská (města Kaljazin, Toržke), Orlovská (Orel, Jelec, Mcensk), Rjazaňská (Rjazaň a okolí, Michajlovo a okolí), Jaroslavská (Rostou) a Moskevská, Novgorodská a Petěrburská. Dalšími oblastmi jsou - Tylská, Tambovská, Permská, Nižegopodská, Kostromská, Kalyžská, Kazanská, Vjatská, Voroněžská a Volgogradská gubernie.

Po roce 1917 krajkářství nezaniklo, ale bylo podporováno státem jako součást lidového umění. Produkce se vyvíjela na bázi výrobních družstev (artělů) a krajkářských svazů později. Produkce byla buď umělecká nebo v „národním ruském duchu“.

Přestože byla krajka v Rusku velmi oblíbená, nikdy se zde nerozvinula stojní výroba – díky nedostatku kapitálu na konci 19. století. Pro podporu krajkářství byly v Rusku zakládány také školy – první v roce 1874 v Moskvě – učila se zde výroby podle starých benátských vzorů, kterým se říkalo „Point de Moscou“. Za 6 let škola zaniká. V Petrohradě byla roku 1883 založena Škola praktické výuky krajkářství. Navštěvovaly ji dospělé ženy, kurs trval až dva roky a ženy dostávaly současně mzdu za své práce. Škola byla úspěšná a získala řadu ocenění na výstavách. Další školou je škola ve Voroněžské gubernii a v dalších městech.

Názvy:

Paličkování – pletenoe kruževo

Poduška – poduška,

Podstavec – podstavka, ve 2. polovině 19. Století -

Paličky - kokljušky

Podvinek - skolok

V RUSKU JSOU ZNÁMY TŘI KRAJKAŘKÉ TECHNIKY –

1/ číselný způsob – bez podvinku, pracuje se na základě údajů o počtu nití, krajka potřebuje pouze špendlíčky po stranách (v širších krajkách i jedna řada uprostřed) a často byla zhotovována na venkově i bez použití paliček. Svého rozvoje se dočkala metoda pouze Michajlovskom újezdě v Rjazanské gubernii

2/ mnohapárový způsob

3/ spojovací způsob – méně paliček, na podvinku. Spojování (scep) pásků pomocí háčku.

Slovensko

- paličkováná krajka od 16. století na oděvech šlechty
- od konce 16. století s krajka ve slovenských hornických městech také paličkuje – přichází sem hornické rodiny z Krušných hor a z německých oblastí.

Poprvé se výraz čipka uvádí v pramenech z roku 1579 a ve formě kôtés z roku 1539 – do dnes se tento výraz ve formě metáš používá v Liptově a Orave. V Šariši se část čepcové krajky nazývá ketješka, v Tekovej se šatky a plachty s krajkami nazývají ketiažové šatky a plachty.

V inventářích kostelů v Liptově, Orave se nachází zmínky o krajkách z počátku 16. století – 1511-1514 – jednalo se o zlaté a stříbrné krajky. V inventářích z 18. století je už zmínek o krajce v kostelech hodně a nazývají se rece, čipky, partice, tkanice, a jsou bílé i barevné.

Východní typy krajek se na slovensko dostal díky chorvatských přistěhovalcům, dále z Ruska a Polska.

Slovenská krajka - dvě vývojové skupiny

1/ starší typ – označovaný jako hornické banické „čipky“

na Slovensku od konce 16. století a počátku 17. století s hornickou kolonizací z Čech a Německa. Paličkovaly se především v okolí Kremnice, v Banské Štiavnici, Banském Bystrici, Šariši a Prešova. Podle jednoho ze starohornických měst se jim říkalo také jako krajky starohorské.

v 17. století bylo rozšířené v Kremnici a Banskej Štiavnici - předpis z roku 1676, podle kterého krajkářky (Kleppelmadgen) museli platit roční poplatek ve výši jednoho zlatého, nebo museli jít do služby. Podobný předpis byl vydán také v Banské Štiavnici.

V 18. století se dostavila do hornických měst odbytová krize a státní úřady se museli zabývat otázkou náhradního zaměstnání, hlavně pro ženy. V Banské Štiavnici se z iniciativy Banskej komory Bratrská pokladna už roku 1784 zorganizovala předení bavlny pro továrny. Na konci 18. století tento způsob přivýdělku skončil, pracovní místa byla zrušena a doma provozovat toto řemeslo nesměli – nedovolili to majitelé domů. Hornické ženy se začaly zabývat podomním obchodem – hlavně obchodem s krajkami. Rozsah obchodu se postupně zvyšoval, a vedle výrobků z místních osad se prodávaly postupně tkané krajky z Moravy a Slezska. Ve 2/2 18. století obchod s krajkami objevil také v Ľupčianech. Krajky prodávali do Chorvatska, Slavonie a Sedmihradska. Obchodníci s krajkami prodávali také plátno, šatky, hřebeny, dřevěnými výrobky. Obchod kvetl ještě v začátku 19. století na středním Slovensku.

Jednalo se o krajky z bílé příze vyráběné podle vzorů obvyklých v Krušných horách (typ flanderské krajky). produkce z hornických měst byla určena na prodej. Hotové krajky roznášeli obchodníci po Slovensku a po východní Moravě. Na tyto typy krajek navazuje krajkářská produkce ze středoslovenské oblasti Lučence a v oblasti Liptova.

Na západním Slovensku (od konce 16 století zde některé obce na Bratislavské a Nitrianské stolici osídlili Charváti) víme od začátku 17. století o krajkách v kostelních inventářích trenčianské stolici. Na poč. 18 stol. venkovské ženy kupovali a používali krajky. Asi šlo o krajky místní produkce – např. v Lubině se dělal krajky hedvábné a kopřivové (nápodoba valenciének). Ve 2/2 18 století v okolí Nového Mesta nad Vahom – rozšířené krajkářství. Na začátku 19. Století se některé typy krajek přestávají dělat venkovskými ženami a dělají je pouze židovky. Zároveň se v první polovině 19. Století vytvořila výrobní centra v okolí Nového města nad Vahom.

Krajkářství na východním Slovensku – doklady až od poloviny 18 století. Starší mohla být pouze o pozamentérska výroba v Sabinově a Bardějově. V Prešově se krajkářství rozvinulo až v 18 století. V Solné Bani se vyráběli podle dokladů z roku 1833 hedvábné krajky. Na Spiši je krajkářství doloženo skromnými prameny – víme o tom, že pozamentérský cech v Levoči určil roku 1702 mzdy za pletení hedvábných a leonských krajek. Cech byl společný pro ostatní spišská města a proto se dá předpokládat, že se krajky vyráběly i v jiných městech. Na Gemeru – první krajky asi byly technologicky a motivicky podobné se starými spišskými a šarišskými krajkami. Nejstarší datované krajky jsou z roku 1780 a pochází z údolí Slanej. Jedná se o vyspělé krajky a pravděpodobně se zde krajkářství věnovali již déle – už v 17/18 stol.

na Slovensku.

2/ lidové či selské krajky - původ není zcela jasný, dříve se uvažovalo o východoevropských krajkách nezávislých na pozdějším západoevropském vývoji. Vznikly však asi v 18 století - pouze pro osobní potřebu z hrubší a často barvené příze, paličkovaly se vesměs bez pomoci špendlíků, bez podvinku, se silnějšími paličkami, utahovaly se více a byly tudíž pevnější. V 18/19. století se staly neodmyslitelnou součástí lidových krojů a jsou páskové.

Slovenské krajky vynikají širokou paletou barev, které se lišily od módy a postavení majitele. Na slavnostních krojích mladých lidí převládá červená a jasné barvy. Starší lidé nosili krajky tlumenějších barev. Na smuteční a postní oděvy – krajky modré, zelené, bílé a někde i žluté. Každá krojová oblast má své specifikum.

Od 70 let státní úřady začaly podporovat lidovou výrobu a krajkářství. Školství v době úpadku řemesla podporované vládou – v roce 1882 nebo 1893 v Kremnici zřízena státní krajkářská škola s pobočkami v hornických městech (Kunešove, Lúčkach, Starých Horách, Solnej Bani, Banskej Štiavnici, Banskej Hodruži, Krahuliach). Dílny učily žákyně, odkupovaly od nich výrobky a vyvážely je do Budapešti. Protože se to dělo v době kdy se v Evropě šířil tzv. svéráz projevovalo se to ve výtvarné stránce zhotovovaných vzorů - budapeššští výtvarníci dodávali pro dílny motivy s tzv. maďarskými ornamenty s motivy – tulipánu, páva apod. Tyto motivy cizí lidové krajce se v ní mnohde udržely do dnes.

Významnou úlohu měly spolky - Isabela založená v roce 1895 v Bratislavě, Lipa založený v Martině.

Slovenská národopisná výstava - 1867 v Moskvě, představeny krajky.

Po 1 sv.v. se péčí o lidovou uměleckou krajkou začala zabývat Detva a správu nad dílnami převzal ve 20 letech Státní školský ústav v Praze. Roku 1939 vznikl Spolek pre zvelebovanie domáckej výroby na Slovensku, na který přešla péče o státní krajkářství v dílně v Banskej Doruši, Starých Horách, Kremnických Baniach apod. Stát posílal subvence spolkům jako Detva a Spolku umeleckého priemyslu. Od roku 1945 byl platný zákon o Ústředí ľudovej

umeleckej výroby (ÚLUV) jako instituci pověřené ochranou a organizováním dalšího rozvoje lidové umělecké výroby v Československu. ÚLUV založil v Bratislavě pobočku Kroj, která se starala o krajkářskou produkci a převzala úlohu Spolku pre zveľad'ovanie domácej výroby

Regionální typy krajek –

1/ podle barevnosti

- na západ od Bratislavy, po obou stranách Malých a Bílých Karpat – až na severovýchod – na krojích bílé krajky
- na východ ob Bratislavy – v nížinných a pahorkatých oblastech – barevné krajky.

Na území bílé krajky byly starší krajky světlé hedvábné. Takové krajky se nalézají na západním Slovensku, ale také v okolí Trenčína, Púchova a Čadce. Když se tyto krajky asi přestaly vyrábět a možná i dříve – začaly se dovážet krajky belgické, české a starohorské – které se nosí na krojích v Čičmanech a Zliechove. Nošení těchto krajek je také v okolí Nitry až po Zlaté Moravce. Bílé krajky se nosí také na severním a středním Slovensku – Orava (odtud se krajka nosila do dolního a horního Liptova až po Spiš), Banská Bystrica (zde se vyráběly a nosily na krojích v Horehroní a mezi ním a Banskou Bystricou). Krajky bílé s enosily v údolí Hronu, Štiavnice a Slanici. Vyrábí se také v Krupině a nosí v obcích od Krupiny přes Sucháň, Dačov Lom, Turie Pole, Modrý Kameň, Horný a Dolný Tisovník, Lešť, Abelovou. Bílé krajky se nosily také v okolí Bardějova a používaly se také na úvodnicích, koutních plachtách a smrtních plachtách v 17 a 18 století v Gemeru, Spiši, Šariši a Zemplíně.

Vidíme, že se jedná o horské a kopcovité oblasti. Vždy se užívala krajka bílá i když se třeba změnila technika – paličkování – vyšívání na tylu.

Barevná krajka – nosí se na krojích mezi Bratislavou, Pezinkem, Sereďou, Šoporňou, okolí Piešťan, Topoľčan, v Gemeru, Spiši, a v oblasti soľnobanskej krajky od Levoče až po Košice. V některých krajích se nosí krajky bílé i barevné – okolí Trnavy, Piešťan, Liptovskej Osade, L. Lúžnej, a L. Revúcach Sliače, okolí Krupiny.

Barevnost krajky odpovídá podkladovému materiálu a výzdobě např. výšivce.

Regiony –

Střední slovensko

1/– krajky banických osad, starohorské krajky, španodolinské krajky, hodružské krajky,

Pod pojem banická krajka – bílé mnohapárové krajky s dírkovou půdou a geometrickými motivy které mohou být opletené silnější nití. Byly určeny především pro město, ale ujaly se také v lidovém prostředí. Vyvážely se do Uher, Sedmihradska, Balkán, Rakouska a Itálie. Do lidového prostředí pronikla už v 17 a 18 stol. Krajky ze Španie Doliny se užívají na horehronských čepcích (kápках) a od toho dostali také název – kápkové.

2/ krajky z rolnického prostředí – hontianské krajky, novohradské krajky, liptovské,

Krajky se sem dostaly pravděpodobně z banických osad. Je zde několik typů krajek, protože se jedná o velmi uzavřené oblasti vyvinula se tu i specifická oděvní kultura – s tím souvisí i použití a výroba krajek. Krajky se našivaly na textilie zhotovené doma – na domácí plátno. Měly spojovat dva kusy plátna někdy také ještě olemovat. Jedná se o rovné krajky a velmi zřídka se dělaly krajky se zoubky. Barevnost – konopná a rezatá v kombinaci s bílou, žlutou a červenou. Ze lnu a konopí – Hl. typy hontianské krajky jsou racky (na čele čepce) a cerovské mriežky – na čepce.

Západosloveské

- novomestské, hlboké, piešťanské, seredské, šoporňanské, slovenskogrobske, krajňanske, topolčanske,

Nejstaršími jsou krajky novomestské, ostatní druhy krajky mají z novomestské vždy něco –

Pásková krajky z Hlbokého – zachovala motivy – kontrastní nit – konopí

Seredská – půlpárová vazba a motiv vlnovky, pavoučky pod. - hedvábí.

Šoporňanska – půlpárová vazba, vlnovka, lístky, apod.

Slovenskogrobska – půlpárová vazba, pavoučky, zuby apod.

Piešťanská – vliv novomestské krajky byl v 70. letech 19. století ovlivněn vláčkovou krajkou a zůstala barevnost a geometrické motivy

Krajné – bílá vláčková krajka a zachovala motivy a charakter prvků z novomestské krajky

Východoslovenské

- gemerské, spišské a šarišské

Krajky zde mají velkou tradici. Krajky se zachovaly na velkých textiliích – ubrusy, zastírací a smrtné plachty, půlky, oltářní přikrývky, ručníky. A krajky proto mají široký charakter. Dnes se krajky nosí jen na čepcích – kroje se zde příliš nevyvinuly a proto se ani nezdobily příliš výšivkou a krajkou, více se zde tkalo. Společným znakem těchto krajků je barevnost – černá, stříbrná, zlatá barva. Krajky jsou předem dány i délkově a je tím jasná i jejich kompozice, všechny jsou páskové a mají velký vztah k zákrutkové krajkě.